

شیوه‌ها در تحقیقات کیفی^۱

حسین عساریان نژاد^۲

مقدمه

در این کتاب، عناصر اصلی طرح کیفی جهت تحقیقات مورد بحث قرار می‌گیرد و هدف از آن کمک به محققین برای درک و تسلط بر شیوه‌های کیفی است. همچنین موضوعات زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

- مقدمه‌ای بر تحقیقات کیفی
- مقایسه تحقیقات کیفی و کمی
- نمونه‌ای از تحقیقات کیفی
- به کارگیری تحقیقات کیفی
- خط مشی‌های اخلاقی در تحقیقات کیفی

تحقیقات کیفی نوعی از تحقیقات علمی است که شامل یافتن پاسخ‌هایی برای سوالات مطرح شده، استفاده منظم از یک سری خط مشی‌های از پیش تعریف شده برای پاسخ به سوالات، جمع‌آوری ادله و شواهد، ارائه یافته‌هایی که از قبل مشخص نبودند و نیز یافته‌هایی که فراتر از محدوده مطالعات کاربرد دارند می‌باشد.

1. Qualitative Research methods - Natasha Mac - Cynthia Wood song - Published by Family Health International- 2005 - 120p

^۲، استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی

تحقیقات کیفی در دستیابی به اطلاعات خاص فرهنگی پیرامون ارزش‌ها، افکار، رفتارها و بافت‌های اجتماعی جوامع خاص مؤثر می‌باشند. تحقیقات کیفی قادرند فرآیندی را که افراد پیرامون یک موضوع تحقیقی تجربه می‌نمایند توصیف نمایند و اطلاعاتی پیرامون بخش انسانی یک موضوع که غالباً رفتارها، عقاید، احساسات و روابط متناقض افراد می‌باشند را ارائه دهند. همچنین در شناسایی عوامل غیرقابل محسوس جنسیت‌ها، قومیت و مذهب تأثیر گذارند. از شیوه‌های تحقیقات کیفی می‌توان در تحقیقات پیرامون علوم اجتماعی و توسعه بین‌المللی بهره‌برداری نمود.

شیوه‌های کیفی، ابزارهای عمده‌ای جهت عملی شدن تحقیقات کاربردی محسوب می‌شوند و علت آن این است که این نوع شیوه‌ها می‌توانند نگرش‌های ارزشمندی را از جمعیت مورد نظر در تحقیق ارائه دهند.

کمک اصلی و عمده تحقیقات کیفی، بعد فرهنگی و اطلاعات غنی آن است. در کتاب فعلی، نگرش کار تیمی در تحقیقات کیفی مورد تأکید قرار گرفته است. سه شیوه کیفی که متداولترین شیوه‌ها می‌باشند عبارتند از مشاهده شرکت کننده در تحقیق، مصاحبه‌های عمیق و گروه‌های کانونی، هر یک از شیوه‌ها، به تناسب اطلاعات خاص مورد نیاز به کار گرفته می‌شود. مشاهده شرکت کننده برای جمع آوری داده‌ها در زمینه رفتار طبیعی و عادی می‌باشد. مصاحبه‌های عمیق جهت جمع آوری داده‌ها پیرامون سوابق، چشم اندازها و دیدگاه‌ها و نیز تجارب شخصی افراد، از ابزارهای بهینه محسوب می‌شود. گروه‌های کانونی در استخراج داده‌های مربوط به هنجارهای فرهنگی یک گروه و به دست آوردن دیدگاه‌های وسیع پیرامون موضوعات مورد بحث گروه‌های فرهنگی و زیرمجموعه‌هایی که حضور دارند مؤثر می‌باشند.

تفاوتی که در شیوه‌های تحقیقاتی کمی و کیفی وجود دارد در ابعاد زیر می‌باشد:

- تفاوت در اهداف تحلیلی آنها،
- تفاوت در نوع سوالاتی که در هر دو شیوه قید شده وجود دارد.

- تفاوت در نوع ابزارهای جمع‌آوری داده‌ها که در هر شیوه به کار گرفته می‌شوند.

- تفاوت در اشکال و نمونه داده‌هایی که از هر دو شیوه به دست می‌آید.

- تفاوت در میزان انعطاف پذیری در طرح مطالعاتی که در هر دو شیوه وجود دارد.

در واقع تفاوت اصلی و کلیدی بین شیوه‌های کیفی و کمی در انعطاف پذیری آنها نهفته است. به طور کلی، گرچه شیوه‌های کمی نسبتاً انعطاف پذیر هستند اما شیوه‌های کیفی از قابلیت انعطاف پذیری بیشتری برخوردار هستند.

در شیوه‌های کیفی، ارتباط بین محقق و شرکت کننده در این تحقیق غالباً کمتر حالت رسمی دارد در حالی که در شیوه‌های کمی این حالت بیشتر است.

در قسمتی از کتاب فعلی، موضوع «خط مشی‌ها و رهنمودهای اخلاقی در تحقیقات کیفی» مورد بحث قرار گرفته و موضوعات اخلاقی مرتبط با تحقیقات کیفی به طور اختصار بیان گردیده‌اند. در همین ارتباط، این نکته مورد تأکید قرار گرفته که محققین کیفی، نظیر کسانی که در تحقیقات خویش با افراد سروکار دارند، بایستی تحت آموزش‌های اخلاقی در زمینه تحقیق قرار گیرند. اخلاق تحقیقی عمدتاً به تعامل بین محققین و افرادی اشاره دارد که در مطالعه با آنها سروکار دارند.

به عنوان مثال، هر تیم تحقیقی خط مشی‌هایی را تدوین می‌کند که براساس آنها مصاحبه‌گران بایستی سوالات خود را تنظیم کنند و در این رابطه حساسیت‌های فرهنگی و اجتماعی رایج در جامعه‌ای که مصاحبه شونده‌گان زندگی می‌کنند بایستی مد نظر قرار گیرند.

همچنین این نکته نیز بایستی مورد تأکید قرار گیرد که هرکدام از مصاحبه شونده‌گان بایستی به صورت داوطلب در مصاحبه مشارکت نمایند و هیچ گونه اجباری نبایستی اعمال شود.

اصول اخلاقی که باید در تحقیق رعایت شوند عبارتند از احترام قائل شدن برای افرادی که در تحقیق نقش دارند به به نحوی که افراد شرکت کننده در تحقیق این احساس را نداشته باشند که از آنها به عنوان یک ابزار در تحقیق

استفاده می‌شود، دیگر آن که تلاش شود تا خطرات مرتبط با تحقیق نظیر خطرات روانی و اجتماعی کاهش یافته و منافع عناصر شرکت کننده در تحقیق افزایش یابد، همچنین باید تعهد جهت تضمین عادلانه منافع و خطرات که از تحقیق ناشی می‌شوند، وجود داشته باشد.

به طور کلی فعالیت های مرتبط با جمع‌آوری داده‌ها نیاز به تعامل بیشتر از حد معمول با عناصر مصاحبه شونده دارد. در این ارتباط، رضایت این افراد، شرط عمده مقبولیت تحقیق و رعایت اصول اخلاقی تحقیق محسوب می‌شود.

در تعامل با افراد شرکت کننده در تحقیق (مصاحبه شوندگان) بایستی نکات زیر با آنها در میان گذاشته شود:

- هدف تحقیق.

- انتظاراتی که از شرکت کنندگان در تحقیق وجود دارد و زمانی که به هریک از شرکت کنندگان اختصاص داده می‌شود.

- خطرات و منافی که ممکن است حادث شود نظیر خطرات و منافع روانی-اجتماعی.

- داوطلب بودن شرکت کننده و این نکته که هر زمان وی اراده کند بدون هیچ گونه مشکلی می‌تواند مشارکت در تحقیق را ترک کند.

- نحوه حفاظت از محرمانه بودن اطلاعات ارائه شده توسط مصاحبه شونده. تمامی این اطلاعات در یک سطح آموزشی بایستی تهیه شود بیه نحوی که هریک از شرکت کنندگان در تحقیق به آنها دسترسی داشته باشند. شرکت کنندگان بالقوه بایستی توانایی تصمیم‌گیری در زمینه مشارکت در تحقیق را بدون هیچ گونه اجبار و یا زوری از ناحیه محققین یا دیگران داشته باشند. در این ارتباط، رضایت نامه کتبی و یا اعلام رضایت شفاهی ممکن است وجود داشته باشد.

در بخش دیگری از کتاب فعلی، موضوع «مشاهده شرکت کننده» مورد بررسی قرار گرفته است و به این نکته اشاره شده که مشاهده شرکت کننده یک شیوه کیفی است که ریشه‌های آن در تحقیقات سنتی قوم‌گرایی نهفته است که

هدف آن کمک به محقق جهت درک چشم‌اندازهای عناصر شرکت کننده در تحقیق است.

محققین کیفی یا از طریق مشاهده صرف و یا هم مشارکت و مشاهده این تحقیق را انجام می‌دهند. شیوه مشاهده شرکت کننده همواره در نقاطی دنبال می‌شود که با سوالات تحقیق ارتباط داشته باشد.

مذاکرات و تعاملات غیررسمی با عناصر شرکت کننده در تحقیق نیز از اجزاء عمده این شیوه تحقیقی بوده و بایستی به طور مشروح ثبت و ضبط گردند. اطلاعات و پیامهای ردو بدل شده در رسانه‌های جمعی نظیر رادیو و تلویزیون می‌توانند به عنوان اسناد مطلوب محسوب گردند.

از نقاط ضعف این شیوه، وقت گیر بودن آن است. در تحقیقات سنتی قوم نگاری، محققین حداقل یک سال زمان جهت جمع‌آوری داده‌ها صرف می‌کنند. در حالی که برای اکثر مطالعات تحقیقی کاربردی چنین زمانی صرف نمی‌شود. مشکل دیگر این شیوه مستند نمودن داده‌هاست. در این ارتباط، محقق بایستی صرفاً بر روی حافظه خود متکی باشد و یادداشت نمودن مشاهدات بر همین مبنا دنبال می‌شود. لذا، کیفیت داده‌ها بستگی به کوشش محقق دارد و نه به فناوری نظیر ضبط نوار و غیره.

نقطه ضعف دیگر شیوه مشاهده شرکت کننده این است که این شیوه صرفاً ذهنی است و این در حالی است که محقق نیاز به عینی بودن دارد.

در همین حال، محققین از داده‌های جمع‌آوری شده در شیوه مشاهده شرکت کننده برای اصلاح سایر شیوه‌ها نظیر شیوه‌های مصاحبه و گروه‌های کانونی بهره‌برداری می‌کنند.

داده‌های به دست آمده از طریق شیوه مشاهده شرکت کننده آن قدر معتبر هستند که به کمک آنها می‌توان افرادی که برای تحقیق لازم هستند و نیز نحوه به کارگیری آنها را مشخص نمود.

شیوه مشاهده شرکت کننده غالباً در ابتدای مرحله جمع‌آوری داده‌ها دنبال می‌شود، اما این شیوه نیز برخی اوقات پس از مرحله جمع‌آوری داده‌ها و برای پاسخگویی به سوالات احتمالی مطرح شده در داده‌ها به کار گرفته می‌شود.

بهرتر است محقق قبل از استفاده از این شیوه، سوالاتی را در ذهن خود داشته باشد. همچنین افراد و عناصر مطلع در مورد موضوعات خاصی که مد نظر تحقیق می‌باشد می‌توانند کمک به سزایی به محقق در دستیابی سریعتر به نتیجه تحقیق بنمایند.

مستند نمودن داده‌های مربوط به شیوه مشاهده شرکت کننده شامل یادداشت‌های ضبط شده در کتاب‌هایی یادداشت می‌شود. این داده‌ها در واقع ضبط تجارب می‌باشند. همچنین این یادداشت‌ها می‌توانند در زمینه حوادث، نحوه رفتار افراد و چگونگی واکنش آنها، مطالب رد و بدل شده در مذاکرات، جایگاه افراد، وضعیت فیزیکی آنها، نحوه عکس‌العمل ذهنی به مشاهدات و دیگر جزئیات و مشاهداتی که برای تکمیل مشاهدات شرکت کنندگان الزامی هستند باشد.

تبادل داده‌های مربوط به شیوه مشاهده شرکت کننده در میان محققین به تیم مطالعاتی کمک می‌کند تا با جمعیت مطالعاتی و شرایط مطالعاتی آشنا شود. در بخش دیگری از کتاب موصوف، موضوع «مصاحبه‌های عمیق» توصیف گردیده‌اند. در این زمینه مصاحبه‌های عمیق به عنوان متداول ترین شیوه این تحقیقات کیفی معرفی شده‌اند، یکی از دلایل عمده رایج بودن این شیوه این امر می‌باشد که این نوع مصاحبه‌ها، به مسائل تحقیق یک چهره و حالت انسانی می‌دهند. مصاحبه‌های عمیق برای شرکت کنندگان اعم از اعضاء جمعیت مطالعاتی یا کسانی که با این جمعیت ارتباط داشته باشند فرصتی را فراهم می‌آورد تا به یک شیوه معمولی و عادی خود را معرفی نمایند.

مصاحبه عمیق، تکنیکی است که بر مبنای آن یک تصویر روشن از چشم انداز شرکت کنندگان در مصاحبه پیرامون موضوع تحقیق به دست می‌آید. در زمان انجام مصاحبه عمیق، شخصی که مصاحبه می‌شود به عنوان یک کارشناس نگریسته می‌شود و فرد مصاحبه شونده به عنوان یک دانشجو محسوب می‌گردد. در تکنیک‌های مصاحبه‌گری عمیق، محققین با مطرح کردن سوالات عادی و توجه نمودن دقیق به پاسخ‌های شرکت کنندگان و انجام تحقیقات مبتنی بر پاسخ‌های داده شده، کار تحقیق را پیش می‌برند.

مصاحبه‌گری عمیق به صورت رو در رو و با شرکت مصاحبه‌گر و مصاحبه شونده صورت می‌گیرد. گرچه ممکن است مذاکرات تلفنی صورت گیرد اما مصاحبه‌های رو در رو و مستقیم مورد تأکید می‌باشد. مصاحبه‌های عمیق جهت درک دیدگاه‌های افراد مفید می‌باشد. در این نوع مصاحبه‌ها، افراد وادار می‌شوند تا در زمینه احساسات شخصی، افکار و تجارب خویش اظهار نظر کنند.

البته لازم است تا هدف مصاحبه برای شرکت کنندگان در تحقیق تشریح گردد. همچنین اهداف تحقیق و خطرات و منافع که ممکن است مصاحبه شونده‌ها احتمالاً با آنها روبرو شوند باید ذکر شود. نبایستی برای جلب نظر شرکت کننده در مصاحبه و به دست آوردن همکاری وی، به حربه‌های غیر واقع متوسل شد.

ذکر این نکته هم حائز اهمیت است که به شرکت کنندگان در مصاحبه اطمینان خاطر داده شود که اظهارات آنها به صورت محرمانه حفظ خواهد شد و لذا بایستی نگرانی‌های آنها در این ارتباط مرتفع شود.

از سوی دیگر لازم است تا قبل از انجام مصاحبه، فرد مصاحبه شونده رضایت کامل خود پیرامون انجام مصاحبه اعلام نماید.

فرد مصاحبه کننده بایستی وظایف، نقش‌ها و اقدامات زیر را در جریان مصاحبه و پس از آن به عهده بگیرد:

- عناصر به کارگرفته شده در مصاحبه بر اساس راهبرد تعریف شده در طرح کاری صورت گرفته باشد.

- تجهیزات ضبط و فضای فیزیکی که در آن مصاحبه صورت می‌گیرد بایستی فراهم شود.

- آشنایی کاملی پیرامون موضوع تحقیق بایستی به عمل آید.

- فرد مصاحبه شونده بایستی جهت وادار نمودن شرکت کنندگان به مصاحبه واقعی، پایبندی خود را به تعهدات کاری نشان داده و به موقع در وعده مقرر حضور یابد و همراه خود تجهیزات ضبط، دفاتر یادداشت و راهنمای مصاحبه را بیاورد.

- همچنین رضایت نامه کامل را قبل از انجام هر مصاحبه‌ای از افراد مصاحبه شونده به دست آورد.

- سوالات و موضوعاتی را در جریان مصاحبه مطرح کند که در برنامه مصاحبه قید شده است.

همچنین افرادی که برای مصاحبه انتخاب می‌شوند بایستی دارای اطلاعات کافی پیرامون موضوع تحقیق باشند. قبل از پایان مصاحبه لازم است فرد مصاحبه کننده از کسی که یادداشت برداری می‌کند سؤال نماید آیا نکته مبهمی باقی مانده که از مصاحبه شونده سؤال شود یا خیر.

فردی که در زمان مصاحبه مبادرت به یادداشت برداری می‌کند بایستی به طور مشروح مطالب را یادداشت نماید. پس از مصاحبه، این مطالب توسط مصاحبه کننده مورد بررسی مجدد قرار می‌گیرد.

مکان مصاحبه نیز بایستی کاملاً مناسب باشد بدین صورت که مصاحبه شونده احساس نماید که مطالب ردو بدل شده به بیرون سرایت نمی‌کند و این که کاملاً احساس راحتی کند و هیچ نگرانی بابت هیچ موردی ندارد.

زمان مصاحبه عمیق بین ۱ الی ۲ ساعت ممکن است به طول بیانجامد. لازم است تا تمامی جزئیات مطرح شده در حین مصاحبه ثبت و ضبط گردند و چنانچه امکان پذیر باشد مشروح مصاحبه به وسیله نوار ضبط شود.

یک مصاحبه‌گر حرفه‌ای بایستی با مستندات تحقیق آشنایی کامل داشته باشد. همچنین بایستی از انگیزه کلی تحقیق مطلع بوده و اهداف ماوراء هر سؤال که قرار است در حین مصاحبه پرسیده شود را بداند.

لازم است تا مصاحبه‌گر قبل از انجام مصاحبه، تکنیک‌های مصاحبه را مورد بررسی قرار دهد.

از نکات حائز اهمیت در حین مصاحبه عمیق این است که مصاحبه‌گر بایستی کاملاً بی‌طرفی خود را رعایت کند و در زمان بیان نقطه نظرات از سوی مصاحبه شونده، وی نیابستی موافقت یا مخالفت خود را با نظر بیان شده اعلام دارد.

فضایی که برای مصاحبه شونده ایجاد می‌شود باید به طریقی باشد که او آزادانه نظر خود را در مورد سوال مطرح شده بیان کند به طوری که کاملاً به

مصاحبه کننده اطمینان کامل داشته باشد، مطالب مطرح شده به صورت محرمانه نگهداری می‌شوند و مصاحبه کننده نیز این تضمین را عملاً به مصاحبه شونده بدهد. همچنین مصاحبه کننده بایستی محیط کاملاً دوستانه‌ای و دور از هرگونه تنش یا اضطراب برای مصاحبه شونده پدید آورد و نهایت صبر و حوصله را در مقابل نظرات مطرح شده از سوی مصاحبه شونده از خود نشان دهد.

فضایی که برای مصاحبه ایجاد می‌شود باید به طریقی باشد که مصاحبه شونده به طور داوطلبی مبادرت به این کار نماید.

نحوه پرسیدن سوالات از مصاحبه شونده نیز به تکنیک خاصی نیاز دارد که مصاحبه کننده بایستی از آن بهره‌برداری کند. بدین ترتیب که سوالات مطرح شده بایستی حول موضوع مورد بحث بوده و به طریقی مطرح شوند که بتوان دقیقاً دیدگاه مصاحبه شونده پیرامون آن سؤال را به دست آورد. همچنین نبایستی چندین سؤال را در یک زمان از مصاحبه شونده پرسید بدون آنکه فرصت کافی به وی جهت دادن پاسخ سوالات مطرح شده داده شود.

از طرف دیگر چنانچه مصاحبه شونده نقطه نظراتی را در مورد سؤالی مطرح کرد که مصاحبه کننده دقیقاً متوجه آن نگردید وی بایستی با عذر خواهی از او بخواهد که نقطه نظرات قید شده را تکرار کند.

در بخش دیگری از کتاب فعلی، موضوع «گروه‌های کانونی» مورد بحث و بررسی قرار گرفته و به این نکته پرداخته شده که شیوه «گروه‌های کانونی» به شیوه کیفی جمع‌آوری داده‌ها اطلاق می‌گردد که به محققین کمک می‌نماید تا هنجارهای یک جامعه یا زیر مجموعه‌های یک جامعه و طیفی از چشم‌اندازهای موجود در چنان جامعه یا زیر مجموعه‌هایی را بدانند. از این شیوه غالباً برای تعیین نوع خدماتی که یک جمعیت خاص نیاز دارد استفاده می‌شود. این شیوه برای تحقیقات رفتار اجتماعی که جهت توسعه و اندازه‌گیری خدمات مورد نیاز صورت می‌گیرد، کاربرد دارد.

در این بخش از کتاب، اصول مربوط به استفاده از شیوه گروه‌های کانونی در تحقیقات کاربردی کیفی مورد بررسی قرار می‌گیرد. شیوه گروه‌های کیفی به نوعی از جمع‌آوری داده‌ها اشاره دارد که در آن یک یا دو محقق و چندین

شرکت کننده در تحقیق به عنوان یک گروه تشکیل جلسه داده و گروهی را جهت بحث پیرامون یک موضوع خاص در تحقیق، تشکیل می‌دهند.

یکی از محققین، رهبری بحث را به عهده می‌گیرد و از شرکت کنندگان در تحقیق سوالاتی که دارای جواب قطعی نیستند و نیاز به یک پاسخ عمیق دارند را می‌پرسد و محقق دوم به یادداشت برداری مشروح از مذاکره مبادرت می‌ورزد.

از مزایای عمده شیوه گروه‌های کانونی، این است که حجم بسیار زیادی از اطلاعات در یک فرصت زمانی نسبتاً کوتاه حاصل می‌شود.

البته شیوه «گروه‌های کانونی» را نمی‌توان بهترین شیوه برای دستیابی به اطلاعات کاملاً شخصی یا کاملاً حساس از نظر اجتماعی محسوب نمود، بلکه مصاحبه‌های رو در رو بهترین شیوه برای چنین اموری هستند.

با این حال، شیوه گروه‌های کانونی برای به دست آوردن اطلاعات در زمینه هنجارهای اجتماعی و نگرش‌ها و دیدگاه‌های مربوط به یک جمعیت خاص مؤثر می‌باشد. داده‌های جمع‌آوری شده در شیوه گروه‌های کانونی از طریق اطلاعات جمع‌آوری شده به وسیله ضبط نوار، یادداشت‌های مربوط به مذاکرات و جلسات پرسش و پاسخ تأمین می‌گردد.

تعداد افراد مورد نیاز برای تحقیق به شیوه گروه‌های کانونی، بین هشت الی ده نفر و حداکثر دوازده نفر است.

بخش دیگری از کتاب تحت عنوان «مدیریت داده‌ها و مستند نمودن آنها سازماندهی و جمع‌بندی داده‌ها» می‌باشد.

هر بخش از داده‌های کیفی به واسطه آن که مرتبط با افکار و تجارب افراد می‌باشد، حائز اهمیت خواهند بود. جمع‌بندی داده‌ها به شیوه استاندارد به خاطر حفاظت و امنیت و نیز اعتبار مطالعاتی آنها از اهمیت خاصی برخوردار است. در بحث مدیریت داده‌ها و مستند نمودن آنها، یک شیوه کلی برای تحقق وظیفه پیچیده مدیریت داده‌های کیفی ارائه گردیده که در آن موضوعات زیر را تحت پوشش قرار می‌دهد:

- تبدیل داده‌های خام به فایل‌های (پرونده‌های) رایانه‌ای.
- تشکیل بانک داده‌ها.

- چک لیست مدیریت داده‌ها.

شیوه‌های مصاحبه عمیق و گروه‌های کانونی با استفاده از ضبط نوار دنبال می‌شوند. پیاده نمودن اطلاعات ضبط شده بر روی این نوارها جهت تحلیل، نیاز به مکتوب نمودن و تایپ کردن آنها در فایل‌های رایانه‌ای دارد. گام‌هایی که بایستی قبل از جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها برداشته شوند، حائز اهمیت می‌باشند.

یکی از راهبردهایی که بر حفظ داده‌های سازمان یافته کمک می‌کند و بایستی قبل از جمع‌آوری داده به کار گرفته شود، فراهم آوردن پاکت‌هایی موسوم به پاکت‌های «آرشیوی» است. در این پاکت‌ها داده‌های مربوط به هر بخش از تحقیق نگهداری می‌شود. بر روی هر پاکت نیز بایستی تاریخ جمع‌آوری داده‌ها قید گردد.

پس از جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات، بایستی آنها را در یک نقطه ذخیره و نگهداری نمود. همچنین تمامی داده‌های فیزیکی (اعم از یادداشت‌ها، نوارهای ضبط شده و غیره) بایستی در یک محفظه قفل‌دار و یا مکان امن مشابه نگهداری شود.

تمامی داده‌ها اعم از داده‌های الکترونیکی و غیره بایستی دارای شماره بایگانی باشند و هر نوع داده یا اطلاعات شماره خاص خود را داشته باشد.

کتاب «شیوه‌های تحقیقات کیفی» دارای ۵ فصل به شرح ذیل می‌باشد:

فصل اول :

- بررسی شیوه‌های تحقیقات کیفی.
- مقدمه‌ای بر تحقیقات کیفی.
- چگونگی به‌کارگیری عناصر و افراد در شیوه تحقیقات کیفی.
- خط‌مشی‌های اخلاقی در تحقیقات کیفی.

فصل دوم :

- مشارکت شرکت‌کننده.
- بررسی مشارکت شرکت‌کننده.

- خط مشی های اخلاقی.
- پشتیبانی مشارکت شرکت کننده.
- چگونه می‌توان یک شریک مؤثر در تحقیق بود.
- نمونه های مطالعات موردی.
- گام های مشارکت شرکت کننده.

فصل سوم:

- مصاحبه های عمیق.
- بررسی مصاحبه های عمیق.
- خط و مشی های اخلاقی.
- پشتیبانی های مصاحبه.
- چگونه می‌توان یک مصاحبه گر مؤثر بود.
- نمونه های مطالعات موردی.
- گام های مصاحبه.
- چک لیست مصاحبه.

فصل چهارم :

- گروه های کانونی.
- بررسی گروه های کانونی.
- خط مشی های لاجستیکی و پشتیبانی.
- چگونه می‌توان یک رئیس جلسه مؤثر بود.
- چگونه می‌توان یک یادداشت بردار مؤثر بود.
- نمونه های مطالعات موردی.
- گام هایی در تعدیل گروه کانونی.
- گام هایی پیرامون یادداشت برداری برای گروه کانونی.
- چک لیست گروه کانونی.

فصل پنجم: مدیریت و مستند نمودن داده ها: سازمان دهی و ذخیره داده ها.

- تبدیل داده های خام به فایل های رایانه‌ای.
- سازماندهی ذخیره داده ها.

- نمونه های مطالعات موردی.
- گام های مربوط به آرشيو داده‌ها.
- چک لیست مدیریت داده ها.

نقد و تحلیل کتاب

این کتاب که درباره شایستگی و مفید بودن روش تحقیق کیفی صحبت می کند، نشان می دهد که چگونه می توان یک موضوع تحقیق کیفی را ارایه نمود. کتاب همچنین به این نکته می پردازد که چگونه باید دیگران را در مفید بودن و انجام یک تحقیق کیفی متقاعد نمود و در مراتب بعدی، بیان می کند که برای انجام تحقیق کیفی باید چه مرحله های مشخصی را گذراند و چه اصولی را باید رعایت نمود. به عبارت دیگر به پژوهشگرانی که می خواهند با استفاده از روش کیفی درصدد درک و حتی تغییر یک پدیده بسیار پیچیده اجتماعی و فرهنگی و ... برآیند راهکارهایی ارایه می دهد. گرچه در کتاب فوق در مورد انواع روش های کیفی بحث شده، لیکن قصد اصلی نه توضیح دقیق درباره هریک از شیوه های تحقیق کیفی، بلکه تشریح فرایند طرح ریزی و جریان اصلی تحقیق کیفی بوده است .

می دانیم که روش تحقیق کمی یا تجربی از جمله شیوه های تحقیقاتی است که در جوامع مختلف سابقه و پیشینه طولانی دارد. این شیوه روش جا افتاده و تعریف شده ای است که پژوهشگران برای انجام بسیاری از تحقیقات از جمله تحقیقات اجتماعی و فرهنگی از آن استفاده کرده و می کنند. پژوهشگران دلیل استفاده نسبتاً زیاد از چنین شیوه ای را تعمیم پذیری، آسان بودن، سرعت در نتیجه گیری، وقت گیر نبودن و مورد تأیید مجریان و برنامه ریزان مختلف قرار گرفتن و ... بیان می کنند. لیکن می دانیم که جهت انجام تحقیقات بسیار پیچیده، خاص و ویژه و نیز امور و مسایلی که بیشتر صورت ناشناخته، مبهم و پنهانی دارند، همچنین در تحقیق بر روی افراد و مکان های خاص و نیز انجام برخی از مطالعات مقایسه ای و تطبیقی و ... شیوه های کمی چندان مناسب نبوده و عملاً پژوهشگران را یا به نتیجه نمی رساند و یا اگر هم نتایجی در پی

داشته باشد این نتایج چندان دقیق و مستدل نیستند. از این‌رو در کنار شیوه‌های کمی، روش‌های کیفی نیز استفاده شده و به‌کاربردن این شیوه‌ها برای انجام تحقیقات ژرف و عمیق کاربردی پیشنهاد می‌گردد.

البته پژوهش‌های کیفی به نسبت تحقیقات کمی گستره کمتری داشته و انجام آن‌ها با مشکلات بسیاری از جمله مقاومت مسوولین، تعمیم‌پذیری نسبی، محدود بودن، سخت و وقت‌گیر بودن و ... روبه‌روست.

وجود مشکلات فوق در انجام تحقیقات کیفی، در بسیاری از کشورها مطرح است، لیکن برخی از جوامع بالاخص در کشورهای پیشرفته توانسته‌اند تا حد زیادی این مشکلات را مرتفع نموده و با جا انداختن و تعریف دقیق و اصولی نسبت به چنین شیوه‌هایی راه را بر انجام پژوهش‌های کیفی گشوده و پرداختن به آن‌ها را تسهیل نمایند. البته در برخی دیگر از جوامع نظیر کشورهای در حال توسعه، آهنگ این جریان کند و بطئی است، به طوری که جایگاه واقعی چنین تحقیقاتی به صورت دقیق مشخص نشده است. ایران از جمله کشورهایی است که به دلیل عدم شناخت، نبود امکانات و شرایط لازم و کافی و نیز وجود موانع مختلف از جمله موانع ذهنی، علمی و مالی از سوی مراکزی که دست به انجام تحقیقات می‌زنند [نظیر کمیته‌های تحقیقاتی در دانشگاه‌ها و سازمان‌ها] و مراکز بودجه‌گذار و سازمان‌هایی که منابع مالی تحقیق را تأمین می‌کنند، همچنین سردرگمی‌ها و عدم تعریف درست از چنین تحقیقاتی هنوز نتوانسته است به صورت دقیق و آشکار جایی برای چنین روش‌هایی باز نماید به طوری که نبود، کمبود و یا عدم استفاده صحیح از این روش‌ها به طور کامل به چشم می‌خورد.

کتاب روش تحقیق کیفی، به وجود چنین مشکلاتی برسرراه پژوهشگرانی که تمایل به انجام کارهای کیفی و عملی دارند و نیز قصد دارند تا وارد جامعه مورد تحقیق شده و از نزدیک و بسیار عمیق به مطالعه و بررسی افراد و رفتارها و رویکردهای آنان بپردازند اختصاص دارد. در این کتاب با آرایه یک راهنمای عملی و مفید به پژوهشگران آموخته می‌شود چگونه چنین مشکلاتی را از سر راه خود برداشته و یا آن‌ها را تسهیل نمایند و این‌که چگونه یک طرح تحقیقاتی کیفی و جامع طراحی نموده و سپس نظر مسوولین امر را جلب نمایند.

نقد محتوایی :

در حقیقت، تحقیق کیفی انجام عملی تحقیق در دنیای واقعی است و بسیار ظریف و عمیق مسایل را مورد شناسایی قرار می‌دهد. با استفاده از این روش می‌توان پیچیدگی مسأله‌های اجتماعی را شناسایی کرده، به نتایج غیر منتظره سیاست‌ها پی برد. همچنین با به‌کارگیری این روش در تحقیقات می‌توان هرچه بیشتر شرایط را واقعی نمود و از شرایط تصنعی و غیر واقعی (اتفاقی که بیشتر در تحقیقات کمی رخ می‌دهد)، فاصله گرفت. دامنه ارزش روش تحقیق کیفی تا به آن‌جا کشیده می‌شود که انواع تحقیقات زیر را در برمی‌گیرد.

۱ - تحقیقی که لازم است برای کسب اطلاعات مربوط به آن‌ها در گردابی از پیچیدگی‌ها و فرایندها غوطه‌ور شد.

۲ - تحقیقی که درباره نظام‌های نوآور یا پدیده ناشناخته (یا کمتر شناخته شده) است.

۳ - تحقیقی که در آن پژوهشگر می‌کوشد تا محل و علت متفاوت بودن سیاست و جنبه‌های اجرایی (گفتار و کردار مقامات) را کشف نماید.

۴ - تحقیقی که در مورد روابط غیر رسمی و بدون ساختار بین فرایندهای سازمانی است.

۵ - تحقیقی که درباره شناخت و علت مغایر بودن هدف‌های ابزار یا اعلان شده سازمان با هدف‌های واقعی است.

۶ - تحقیقی را که نتوان به سبب مشکلات اجرایی یا مسایل اخلاقی به شیوه تجربی به اجرا درآورد.

۷ - تحقیقی که متغیرهای آن هنوز ناشناخته مانده‌اند.

تحقیق کیفی در رشته‌های مختلف چون علوم اجتماعی، علوم تربیتی، مدیریت و برنامه‌ریزی و به طور کلی علوم کاربردی می‌تواند مفید واقع شود.

یکی از نقاط قوت کتاب، تأکید بر جایگاه واقعی ادبیات و پیشینه‌های مربوط به موضوع پژوهش کیفی است که توسط محقق صورت می‌گیرد. امروزه پژوهشگران، در انجام بسیاری از کارهای تحقیقاتی خود به ادبیات مربوط به موضوع پژوهشی مورد نظر توجه نمی‌کنند و یا حتی اگر به این نمونه‌ها مراجعه

نمایند صرفاً آنها را برای پرکردن صفحات و یا صرف مرجع‌نویسی به صورت گزارش‌وار در پژوهش خود به کار می‌برند ولی کتاب روش تحقیق کیفی از منظری علمی و بارویکردی نو بر مبحث ادبیات و پیشینه تحقیق تأکید نموده است. این کتاب به پژوهشگران می‌آموزد که چگونه باید تحقیقات پیشین را که با پرسش اصلی پژوهشی در ارتباط است بررسی نموده و سپس آنها را مورد انتقاد قرار دهند. این انتقادهای سبب می‌شود که مسأله مورد تحقیق به صورتی دقیق‌تر بیان گردد. در واقع پژوهشگر با مراجعه به زمینه و ادبیات تحقیق متوجه کسری‌ها و کمبودها در تحقیق‌های مورد نظر شده و گرچه از یک طرف تلاش می‌کند تا از آنها استفاده نماید لیکن از طرف دیگر درصدد برمی‌آید تا با رفع نقایص و کمبودهای تحقیقات پیشین به شیوه‌های نو و بدیع و نیز اطلاعات جدید دست یابد.

یکی از مشکلاتی که امروز در انجام کارهای کیفی با آن روبه‌رو هستیم، عدم شناخت، آگاهی درست و صحیح در زمینه روش‌های مختلف انجام چنین تحقیقاتی است. گرچه در رشته انسان‌شناسی بارها بر شیوه‌هایی به نام شیوه مشاهده همراه با مشارکت و مشاهده مستقیم به عنوان روش‌های کیفی تأکید شده و بسیاری از محققین مردم‌شناس نیز این شیوه‌ها را در مطالعات خود به کار بردند لیکن انواع و نمونه‌های دیگری از روش کیفی وجود دارد که دانشجویان کمترین میزان اطلاعات را درباره آنها داشته و یا برخی هیچ اطلاعی از این روش‌ها ندارند و کتاب حاضر ضمن ذکر نام و تعریف، این روش‌ها را باز می‌کند و ذهن مخاطبان را نسبت به آن حساس می‌نماید. استفاده از چنین روش‌هایی در تحقیقات کیفی می‌تواند بر عمق و غنای کار افزوده و در واقع از این طرق می‌توان اطلاعات بسیل زیادی را کسب نمود.

نتیجه گیری:

کتاب حاضر شیوه چگونگی و آماده سازی تهیه و انجام و پایان یک تحقیق کیفی را بر شمرده و توضیح می‌دهد و از خوانندگان می‌خواهد تا با در نظر گرفتن کلیه این موارد به انجام کار بپردازند، چه در غیر این صورت پژوهش از اصل و

مبنای خود و نیز کیفی بودن خارج خواهد شد. در یک نگاه اجمالی این موارد عبارتند از:

چگونگی نوشتن طرح تحقیق، بیان مسأله و اهمیت موضوع، ارایه پرسش‌نامه‌های اصلی تحقیق، محدودیت‌های تحقیق، تعریف مسأله و اثبات آن، مروری بر ادبیات ذیربط، چگونگی طرح‌ریزی تحقیق، انتخاب مکان یا جامعه یا پدیده مورد مطالعه، نمونه‌گیری از مردم، رفتارها، رویدادها، فرایندها- نقش پژوهشگر، روش جمع‌آوری داده‌ها، ثبت، مدیریت و تجزیه و تحلیل داده‌ها و مدیریت منابع و زمان.

چنان که اشاره شد کتاب روش تحقیق کیفی به عنوان یک کتاب راهنما می‌تواند اطلاعات جالبی را در اختیار علاقمندان قرار دهد، ولی علی‌رغم کوشش‌های درخور و شایسته مؤلفان به نظر می‌رسد که در برخی موارد (البته جزئی) قابل انتقاد نیز می‌باشد که به آن‌ها اشاره می‌نماییم:

۱- قرائت متن کیفی دشوار و سنگین و بعضاً همراه با نوعی پیچیدگی و در برخی موارد توأم با ابهام است. البته به نظر می‌رسد که این اشکال مربوط به بخش تألیف کتاب نبوده بلکه ترجمه کتاب در برخی از قسمت‌ها از شیوایی و روانی چندانی برخوردار نمی‌باشد و به طوری که گاه خواننده با خواندن متن متوجه انقطاع و بریده بریده بودن مطالب می‌شود و در نتیجه فهم مطلب تا حدودی با مشکل روبه‌رو می‌گردد.

۲- یکی از بخش‌های اصلی مربوط به تحقیقات کیفی، بخش روش‌های کیفی است که دانش و شناخت کامل و جامع در این زمینه به پژوهشگران کمک شایانی می‌کند. در این کتاب گرچه مؤلفین محترم به ذکر نام و توضیحاتی درباره این روش‌ها پرداخته‌اند ولی این توضیحات بیشتر به صورت خلاصه ارایه گردیده‌اند به طوری که خوانندگان پس از کسب آشنایی با این شیوه‌ها جهت کسب اطلاعات جامع و دقیق‌تر باید به کتب دیگری در این زمینه‌ها مراجعه نمایند و این کتاب نمی‌تواند به تنهایی مشکل‌گشای آن‌ها باشد.

عمده‌ترین کمکی که از طریق تحقیقات کیفی نصیب محققین می‌شود به دست آوردن داده‌ها و اطلاعات بسیار غنی از بعد فرهنگی است. این امر می‌تواند

راه حل‌های جامعی را برای برطرف ساختن مشکلات فراروی جوامع ارائه دهد. شیوه تحقیقات کیفی مبتنی بر انجام تحقیقات تیمی و گروهی است که کاربرد آن به اثبات رسیده است. کتاب فعلی یک دستور العمل اجرایی و عملی برای تحقق بخشیدن شیوه مطالعاتی کیفی می‌باشد. اما انجام این شیوه مطالعاتی تحقیقی شرایط خاص خود را طلب می‌کند و لازم است تا ابزارهای به کار گرفته شده برای این کار متناسب با اهداف تحقیق باشد.

مؤلفین کتاب خود از صاحب‌نظرانی هستند که سالیان متمادی درگیر امور تحقیقی و مطالعاتی بوده و در واقع مطالب و فصول این کتاب نتیجه سال‌ها مطالعات و کار عملی این قبیل مولفین می‌باشد و لذا این امر می‌تواند سند معتبری جهت جامع بودن این کتاب قلمداد شود.

به طور کلی، مطالب کتاب «شیوه تحقیقات کیفی» که شامل بررسی شیوه تحقیقات کیفی، مشاهدات شرکت‌کنندگان در تحقیق، انجام مصاحبه‌های عمیق و شرایط و جزئیات آن، گروه‌های کانونی و نهایتاً مستند بودن داده‌ها و اطلاعات و مدیریت نمودن این داده‌هاست، می‌تواند به عنوان یک راهنما جهت انجام تحقیقات کیفی مورد استفاده قرار گیرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و ماخذ

۱. استراس انسلم، کوربین جولیت، - اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها - محمدی بیوک (مترجم) پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛ ۱۲ شهریور، ۱۳۸۵.
۲. بی نا، روش‌های تحقیق کیفی در پرستاری، حیدرعلی عابدی، یوسفی حجت‌اله، روانی پور مریم، کریم‌اللهی منصوره (مترجم) - نشر و تبلیغ بشری؛ دی، ۱۳۸۵.
۳. پرویزی سرور، روش‌های تحقیق کیفی، نشر و تبلیغ بشری؛ ۱۳۸۶.
۴. سیلورمن دیوید، روش تحقیق کیفی در جامعه‌شناسی، ثلاثی محسن (مترجم) - تبیان ۱۳۸۱.
۵. شریفی، حسن پاشا و نسترن شریفی، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، انتشارات سخن. ۱۳۸۰.
۶. فرهمندفر فرحناز، منصوریان محمد کریم - روش‌های پژوهش کیفی و کمی در علوم اجتماعی - نوید شیراز، ۱۳۸۱.
۷. کیوی ریمون و وان کامپنهود لوک، روش تحقیق در علوم اجتماعی، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، فرهنگ معاصر. ۱۳۷۰.
۸. صنعتی محمد، ساخت‌شکنی روان‌تحلیلگرانه. نشر مرکز، ۱۳۸۰.
۹. نیک‌بخت نصرآبادی علیرضا، صنایع اشرف السادات، روش‌شناسی تحقیقات کیفی در علوم پزشکی، برای فردا؛ آذر، ۱۳۸۴.
۱۰. هاروی ساروم کلارنس، لاگوسکی جوزف - تجزیه کیفی به روش نیمه میکرو، علیزاده عظیمی، افسر جهاد دانشگاهی (دانشگاه تربیت معلم)، ۱۳۸۳.
۱۱. ین رابرت ک، تحقیق موردی. ترجمه، دکتر علی پارسائیان و دکتر سید محمد اعرابی. دفتر پژوهش‌های فرهنگی. تهران، ۱۳۸۱.

پڙهه ښکاره علوم انساني و مطالعات فرهنجی
پرتال جامع علوم انسانی